

САЙРАМ — кадимги шаҳар ва вилоят. Арис дарёси водийсида (Чимкент ш. дан 8 км узокликда) жойлашган.

Тарихда Исфижоб, Ўрунгкент, Еттикент, Мадинат улбайзо, Сарём номлари билан кайд этилади. Сайрам калъасининг кад. ўрни 28 га дан кўпроқ жойни эгаллаган. Калъа биринчи марта 840 й. да сомонийлар амири Нух ибн Асад томонидан бунёд этилган. Кўчманчилардан сакланиш учун девор жуда калин қилиб қурилган. Шаҳарнинг барпо этилгани яқин пайтларгача 1,5 минг йилдан кўпроқ вақт ўтган деб юритиларди. 1988 й. ги археологик казишмалар шаҳарнинг анча илгари бунёд қилинганлигини исботлади. Кад. аждодлар яшаган манзилгоҳдан 1а. га оид буюмлар топилди. 6 — 19-а. давомида Сайрам 13 марта босқинчилар ҳужумининг гувоҳи бўлган. Манбаларда Сайрам номи биринчи марта Хитой сайёҳи Сюань Цзан (7-а.) томонидан тилга олинади. Араблар босиб олгунига қадар, С халқи буддизм, зардуштийлик, христианлик динларига эътиқод қилган. Мас, унинг кўҳна дарвозаларидан бирининг номини будда ибодатхонаси сифатида таржима қилиш мумкин. Мухаммад Шайбонийхон 15-а. охирида Ўттор, Ясси ва Сайрам шаҳарларини ўз қўлига олади. Бу даврдаги тарихий ёдгорликлардан Абдул Азиз бобо ва Корасоч макбараси диққатга сазовордир. 1510 й. козокхони Косимхон шайбонийлар қўшинини тормор қилиб, Сайрамни Тошкентга борадиган муҳим таянч манзилига айлантирди. Бу ва ундан кейинги султон Абулхайр даврларида Сдан 3 км узокликда жойлашган Мортетада козоклар давлатининг Кичик жуз, Ўрта жуз ва Катта жуз вакиллари ҳар йили май ойида тўпланишиб, қарорлар қабул қилишган, кейин уни Туркистонда тасдиқлашган. Улар эъзоз билан Сайрамни она шаҳар, Туркистонни ота шаҳар деб билишган. 1683 й. С. Абулхайр ихтиёрқда бўлган бир пайтда жунгорлар (калмоқлар) ҳужуми бошланади. Калмоқ хони Хунтайжи Сайрамни талаган. 40 минг асир хайдаб кетилган. Асирлар бир йил мобайнида Или дарёси бўйида ушлаб турилган, сўнфа кад. Турфанга хайдаб кетилган. Кейинчалик асирлар Қашқарда ўзларининг бой Сайрам шаҳарини барпо этишган. 1758 й. С Қўқон хонлиги ҳудудига қўшиб олинди. 1864 й. Россия босиб олган. 1917 й. га қадар Сайрамда 35 та масжид бўлган. Хоз. қунга қелиб

сакланиб колган тарихий ёдгорликлар: Кози Байзово макбараси, жоме масжиди колдиклари, Хизр масжид ёнидаги мезана, Мирали бобо макбараси, шунингдек, шаҳар марказидаги ер ости йўли (уз. 3 км дан ортиқ). Душман хужум қилган пайтда аҳоли ушбу ер ости йўлидан фойдаланган. Шаҳар эски қалъасини бузиш пайтида 13-а. га оид танга пуллар, бирбирига ихчам қийдирилган сопол қувурлар, сопол буюмлар, эски ўчоқ ўрни ва б. топилган.

Ахмад Эргашхўжаев.

Сайрам — Туркистон вилояти Туркистон туманидаги собиқ қишлоқ, 2014 йилда Қоратов маъмурий тумани таркибида Чимкент шаҳрида турар-жой массивига айланган.

Сайрам-Су дарёси бўйида жойлашган.

Сайрам бой қадимий тарихга эга шаҳар бўлиб, бу ерда бир қанча ўрта аср ёдгорликлари қад ростлаган.

Хозиргача қадимги Сайрам ҳудудида археологлар 9-асрдан олдинги маданий қатламларни аниқлай олишмаган.

Бир қатор тадқиқотчилар (В. В. Бартольд, П. П. Иванов, Г. И. Пацевич, К. М. Байпаков) хозирги Сайрам ҳудудидаги турар-жой қадимий Испиджоб (Исфижоб) шаҳрига тўғри келади, деб ҳисоблайдилар. Хозирда Сайрам туманидаги яна бир аҳоли пункти Исфижоб қишлоғи шу ном билан аталади. Бошқа тадқиқотчилар (М. Е. Массон, А. Н. Бернштам, Е. И. Агеева) Испиджобни минтақадаги бошқа қадимги шаҳарлар билан боғлайдилар.

Қозғистон археологлари томонидан Қозғистон археология институти директори Б.А.Байтанаев раҳбарлигида олиб борилган сўнги қазилар Сайрам маңзилгоҳи ўрта асрлардаги Исфижобга тўғри қелишини қўрсатди. Ўрта асрлар шаҳри ҳудуди, стратиграфик қазилмалар натижаларига қўра, қенглик бўйича 10 км га яқин узунликка эга бўлиб, Сайрам қишлоғининг хозирги ҳудудига тўлиқ мос келади.

Исфижоб Буюқ ипак йўлидаги йирик савдо шаҳри бўлган. Исфижоб ҳақидаги биринчи эслатма 629 йилда хитойлик ёзувчи Сюанцзангнинг географик асарида учрайди.

893 йилда Исфижоб Сомонийлар давлати таркибига қиритилган.

Сомонийлар 995-996 йилларда Исфижобда зарбхонага эга бўлиб, ўз тангаларини муомалага чиқарган, 998/99 йилларда эса икки хил дирҳамлар муомалага чиқарилган — аввалига Маттийлар сулоласидан маҳаллий ҳукмдор, сўнгра Сомоний ҳукмдорлар номи қил этилган тангалар, ундан кейин Маттийлар дирҳамлари зарб этилган.

990 йилда у қорахонийлар сулоласи қўлига ўтди ва 1141 йилда қорахитойлар қелғунига қадар уларнинг давлати таркибида қолди.

Қорахонийлар бу ерда зарбхона ташкил этиб, тангалар чиқаришган, 1013-14 ва 1016-17 йилларда чиқарилган дирҳамларида Исфижобнинг иккинчи номи - Мадинат ал-Байда

ёки Мадинат ал-Байза (сўзма-сўз "Ок шаҳар") пайдо бўлган.

Араб географи Ибн Хаукал X аср воқеалари ҳақидаги хикоясида Исфижоб ҳақида шундай ёзган эди:

Бинкетдан тахминан 3 барабар кичикрок бўлган Исфижобда шаҳаристон, кўргон ва рабод жойлашган. Калъа харобаларда бўлиб, факат шахристон ва рабодда аҳоли яшайди. Шахристон атрофида, шунингдек, рабод атрофида девор бор ва деворнинг айланаси бир фарсахга тенг. Рабадда боғлар, сугориш каналлари бор. Шаҳар бинолари лойдан қурилган. Шаҳарнинг ўзи текисликда жойлашган бўлиб, у билан энг яқин тоғлар ўртасида тахминан 3 фарсах масофа бор. Шахристонда тўртта дарвоза бор. Уларнинг биринчиси Нуҷкет, қолганлар - Фарғона, Севакрат ва Бухоро номи билан машҳур. Барча бозорлар шахристон ва рабодда, ҳукмдорлар саройи, камокхона ва жоме масжиди шахристонда жойлашган. Исфижоб гуллаб-яшнаётган, ҳосили мўл шаҳар.

Маҳмуд Қошғарийнинг ёзишича, 11-асрда Сайрам-Исфижоб аҳолиси икки тилда: туркий ва сўғд тилларида сўзлашган.

13-асрдан шаҳар Сайрам номи билан машҳур. Сайрамнинг тарихий маркази Ўрта Осиёнинг 9-19-асрларга оид шаҳар маданиятига оид ёдғорликдир.

Сайрам сўфий Хожа Аҳмад Яссавийнинг тугилган жойидир. Айнан Сайрамда Хожа Аҳмад Аҳмад Яссавийнинг отаси Иброҳим ота дафн этилган, онаси Қорашаш онанинг қабри ҳам шу ерда жойлашган. Бу ерда меъморий ёдғорлик – Абдулазиз бобо макбараси ҳам бор.

1220 йилда каттик қаршиликларга қарамай, Сайрам мўғул қўшинлари томонидан босиб олинди ва Чингизхон империяси таркибига кирди.

1223 йилда Сайрамдан унча узок бўлмаган жойда Чингизхоннинг тўнгич ўғли Жўчи отаси ва акалари билан учрашади. Улар қурултой уюштирдилар, барча шахзодалар иштирокида катта ов бўлиб ўтди. Уларнинг барчаси 1223 йилнинг ёзини шу ҳудудларда бирга ўтказдилар.

1224-1340-йилларда Чигатой улуси таркибига кирган.

14-асрнинг иккинчи ярмида Сайрам Темур империяси таркибига кирди. 1404-йилда Хитойга қарши юриш олдидан у Сайрам ва унинг атрофидаги ҳудудларни набираси Мирзо Улугбекка берди.

1460 йилда қўчманчи ўзбеклар ёрдамида Сайрам Мирзо Улугбекнинг набираси Мухаммад Жукий томонидан босиб олинган, бироқ кейинчалик темурийлардан бўлмиш Абу Саид томонидан мағлубиятга учраган.

Сайрам маълум вақт темурийларга, масалан, темурийлар Султон Аҳмад Мирзога, кейин эса унинг ўқаси, темурий Бобурнинг отаси Умар Шайхга тегишли бўлган.

Ўрта асрларнинг охирида тарихи

1503 йилда Шайбонийхон Сайрамни ўз давлатига қўшиб олди.

1513 йилда Сирдарё бўйидаги энг йирик шаҳри Сайрам қозоқ хони Қосим ҳукмронлиги остига ўтди.

1550-йилларда шайбонийлардан Навруз Аҳмадхон Сайрамда Абдулазиз бобо макбарасини қуришга буйруқ берган.

1588-1598 йилларда Сайрам шайбонийлардан Паянда Мухаммад Султон қўлида бўлган, аммо у 1598 йилда ўлдирилган.

1598-1784 йилларда Қозоқ хонлиги таркибида бўлган.

Тарихчи Мирзо Мухаммад Хайдар "Қадимги китобларда Сайрам Исфижоб деб аталган" деб ҳисоблаган.

Шайбоний Абдуллахон II нинг солномачиси Хофиз-и Таниш Бухорий 1582 йил воқеалари ҳақидаги ҳикоясида Сайрам ҳақида шундай ёзган эди:

Тарихий асарларда Исфижоб номи билан ёзилган Сайрам шу даражада мустаҳкамланган қалъа эдики, уни забт этишни тасаввур қилиш [имконияти] тафаккурнинг ожиз, тасаввур қучи саросимага тушиб қолган, уни қўлга киритишни ҳатто орзу қилиш ҳам [мумкин эмас] эди.

Мулла Мусо бин Мулла Оиса шундай ёзган эди: "Сайрам аҳли уч қабилага, яъни уч уруғга[бўлинган]: Хўжа уруғи, шох уруғи ва амир уруғи... шох уруғи деб аталганлар ўз насл-насабини қадимги Қайнонийлар ҳукмдорлари ва тожик шохлари билан боғлайди.. Амир уруғига келсак, уларнинг насл-насаби илғари ҳукмронлик қилган амир ва вазирларга бориб такалади. Аммо Хўжа уруғи ўзининг юксак аслиятини исботлайди, гурурланиб, ўзини қўтариб: "Биз Алилармиз, яъни Али уруғининг ўғиллари ва авлодлариданмиз – Аллох унинг юзини ҳурмат қилсин", дейди.

1636 йилда аштархоний Имомқулихоннинг Яланғтуш-бий бошчилигидаги қўшинлари Сайрамга юриш қилдилар.

Сайрам узок вақт савдо маркази бўлган, 17-асрда узлуксиз урушлар олиб борган Жунгор хонлиги Бухородан қурол-яроғлар олиб келинган "Қурол йўли"нинг муҳим нуқтасига айланган. 1682 йилда Сайрам жунгорлар томонидан босиб олинади. 1683 йилда қўзғолончилар томонидан жунгор гарнизони вайрон қилинганидан сўнг, 1684 йилда жунгорлар яна шаҳарни эгаллаб олишди, жунгорлар Сайрам ва унинг атрофидаги шаҳарлардан ҳунармандларнинг кўп қисмини ўзлари билан бирга Жунгор юртига олиб кетишди.

1723 йилда Қозок хонлиги билан бўлган урушда қўмондон Цеван Рабдан — Лоузан-Шоно бошчилигидаги жунгорлар Сайрамни яна қўлга қиритдилар.

1759 йилда Хитой Жунгор хонлигини мағлуб этганидан сўнг Сайрам ўзининг шаҳар функцияларини йўқотди ва "Қурол йўли" ўз фаолиятини тўхтатди. Бухоро савдогарларининг асосий савдо йўлларининг йўналишлари Россия билан савдога йўналтирилган ва ўша пайтдан бошлаб улар Сайрамни четлаб ўтган. 19-аср бошидан вилоятнинг асосий савдо маркази вазифасини ўз зиммасига олган Чимкентнинг жадал ўсиши Сайрамнинг вайрон бўлишига ва унинг шаҳар функцияларини йўқотишига олиб келди.

1781 йилги география қўлланмасида Сайрам шаҳар сифатида тилга олинган.

1784-1809 йилларда Сайрам Тошкент ҳукмдори Мухаммад Юнусхўжа давлати таркибида эди.

Қўкон хони Олимхон 1809 йилда Сайрамни эгаллайди. 1809-1864 йилларда Сайрам Қўкон хонлиги таркибида бўлган.

1821 йилда қозок султони Тентек-тўра Қўкон хонлигига қарши қўзғолон қўтарди.

Қўзғолончи қўшинлар Сайрам ва Чимкентни босиб олдилар, бироқ Қўкондан катта қўшин етиб келди ва бир неча жанглардан сўнг қўзғолонни бостирди.

Россия империясининг бир қисми сифатида

1864 йилда рус тарихчилари Сайрамни шаҳар деб аташган.

1864 йилда Сайрам Россия империясига қўшиб олинди ва 1865 йилда Оренбург Бош

хукумати таркибига кирувчи янги ташкил этилган Туркистон вилояти билан бирга расман Россия таркибига кирди. 1867 йилдан Туркистон генерал-губернаторлигининг янги ташкил этилган Сирдарё вилояти таркибида. 1868 йилдан - Чимкент округи таркибига киради. Россия хукмронлиги даврида Сайрам шаҳар макомига эга эмасди. Машхур совет шаркшуноси М.Е.Массон ўтмишда Сайрамнинг "асрлик ўтмиши" бўлган шаҳар бўлганлигини таъкидлаб, аҳоли пунктининг ҳозирги ҳолатини "кишлоқ" сифатида тавсифлаган.

Совет даври

1943 йилда Ўрта Осиё мусулмонлари Ўрта Осиё диний бошқармасининг биринчи бошлиғи бўлиб Эшон Бобоҳон, кейин эса ўрта асрлар Сайрами ҳудудида яшаган Яссавий шайхлари оиласидан чиққан ўғли Зиёвиддин Бобоҳонов сайланган.

Мустақил Қозоғистон даври

Аҳоли

1999 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра қишлоқ аҳолиси 25 408 кишини ташкил этган бўлса, 2009 йилги аҳолини рўйхатга олиш маълумотларига кўра аллақачон 32 757 кишини ташкил қилди.

Ижтимоий тузилма

Сайрамда 10 та умумтаълим мактаби, 1 та асосий ўрта таълим мактаби, 1 та лицей мактаби, 1 та махсус мактаб ва 2 та коллеж мавжуд. Давлат вилоят ўзбек драма театри ҳам мавжуд бўлиб, у 2003 йилдан фаолият кўрсатмоқда. Сайрам ўлкашунослик музейида ўрта асрларга оид кўплаб турли экспонатлар мавжуд.

Абу Муслим тайёрлади